

**ГЛОБАЛЛАСЫҰ ШАРАЯТЫНДА БАСПАСӨЗ ТИЛИНИҢ МИЛЛИЙ
КӨРИНИСИН САҚЛАҰ МАШҚАЛАЛАРЫ**

Гулнара ЖУГИНИСОВА,
*«Еркин Қарақалпақстан» газетасының
арнаўлы хабаршысы, журналист*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18902590>

Тил ҳаққында гәп болғанда, ең дәслеп тил – бул халықтың миллийлигинин бир көриниси екенлигин атап өтиўимиз керек. Ана тилимиз миллеттиң, мәмлекеттиң мақтанышы. Хәр бир миллеттиң мәденияты, руўхыйлығы, билим дәрежеси оның өз ана тилине болған қатнасында, хұрметинде анық көринеди.

Тил қатып қалған қубылыс емес, жәмийетлик, сиясий, экономикалық өзгерислер тилдиң раўажланыўына ямаса керисинше шубарланыўына тәсир етеди. Мәселен, хәзирги ўақытта қарақалпақ тили мәмлекетлик тил бийлигине ийе, барлық ис қағазлары, хұжетлер қарақалпақ тилинде жазылыўы керек деп көкирек керип айтамыз, бирақ көшелердеги дағазаларда, рекламаларда, хәттеки, газета-журнал атамаларын таңлағанда да хәр қыйлы басқа тиллерден кирген сөзлерди қолланамыз. Тилимиздиң ҳақыйқый мәмлекетлик тил дәрежесине жетиўи тек ғана тилшилерге байланыслы мәселе емес. Әсиресе, бүгингидей тараўлық хәм жеке газета-журналлар, хәттеки радио хәм телеканаллар хызметине кең жол ашылып атырған бир пайытта. Мысалы, Жаслар ТВ, АТВ, ЭТВ телеканалларында, социаллық тармақларда берилип атырған дағазалар, рекламалар ҳаққында тоқталсақ. Ол жерде қарақалпақ тилиндеги сөзлерди өз билдилигинше қолланыўына, сөзлерди қәте хәм надурис жазылыўына ким жуўапкер деген орынлы сораў туўылады. Бул ҳаққында тилшилердиң ямаса тағы басқа кәсип ийелериниң аўызша ескертиўлеринен хәш қандай нәтийже шықпайды. Буған пүткил жәмийетшилик болып қандай да бир шара ямаса илаж ислеў керек деп ойлайман.

Адамлар сыяқлы тиллер де өз ара байланыста. Заманның өзгериўи, раўажланыў тәсиринде тил байып барады. Хәзирги илимий-техникалық прогресстиң раўажланыў барысында, жәмийеттиң сиясий, экономикалық хәм мәдений жақтан жетилисиўиниң арқасында ана тилимиздиң лексикалық қурамында да раўажланыўлар болып атыр. Мәселен, тилимизге жаңа түсиниклер, жаңа терминлер кирип келмекте. Олар жәмийетлик-идеологиялық, руўхый-мәдений көз-қарасларды сәўлелендириўде өнимли қолланылмақта.

Тил ҳаққында гәп қозғалғанда, биринши гезекте, мәдениятқа итибар қаратамыз. Халқымыз арасында мәдениятлы адам екен, сөйлеген сөзлеринен билинип турыпты, деген гәп бийкарға айтылмаған. Солай екен. қарақалпақ тили қарақалпақ халқының миллий әдебий тили болып ғана қалмай, халқымыздың жоқары руўхыйлық хәм мәдениятын арттырыў, жетискенликлеримиз ҳаққында мақтаныш етиў, өзлигимизди аңлаў ушын тийкарғы қурал. Сонлықтан да, оған хәр дайым ғамқорлық етип, итибар бериў тийкарғы ўазыйпамыз. Әдебий тилге болған итибар, оның абырайын көтериў ўазыйпасы болса, әдебий тилден пайдаланыўдың қағыйдаларын қатаң сақлаў менен белгиленеди. Қарақалпақ әдебий тилиниң мәмлекетлик тил сыпатындағы орнын тәмийинлеў, жәмийетлик-сиясий, руўхый-мәдений, экономикалық турмысымыздағы ролин арттырыў, тәлим-тәрбия, ис жүргизиў, баспа ислери, ғалаба хабар қуралларында жоқары мәдениятлылық пенен пайдаланыў, сөз байлығы хәм тилдиң грамматикалық қурылысындағы өзгерислерди қалыс бақалап барыў, керек болғанда илажлар көриў, тилдиң раўажланыўы ушын саналы қатнас жасаўды әмелге асырыў ўазыйпалары менен тиккелей байланысly.

Халықтың санасын, дүньяқарасын қәлиплестириўде ғалаба хабар қуралларының орны айрықша. Оларда жумыс алып барып атырған айырым дөретиўшилер сөзлердиң сапланыўына, қолланылыўына жеңил-желпи қарайтуғыны анық көзге тасланады. Бир сөздиң өзи республикамыз басылымларында хәр қыйлы болып жазылмақта. Бул жағдай тилшилеримизди неге тәшўишлендирмейди, не ушын ғалаба хабар қуралларында бундай жағдайларға өз пикирин билдирмейди деген орынлы сораў туўылыўы тәбийғый. Билесиз, Ғалаба хабар қураллары – бул миллеттиң жаршысы, руўхыйлық хәм ағартыўшылық айнасы, әхмийетли тәрбия қуралы болып есапланады. Буны көпшилик ўақытта жазба дерек сыпатында пайдаланады. Яғный, газетада сондай жазған-ғо, демек сөзди ямаса сөз бирликлерин усылай қолланыў мүмкин деп қабыл етеди. Демек, әдебий тил қағыйдаларына итибар қаратыў баспасөз хызметкерлерине, журналистлерге үлкен жуўапкершилик жүклейди. Әсиресе, баспасөз қарақалпақ тилиниң өз имканиятларын жүзеге шығарыў, оның келешектеги орнын белгилеў, әдебий тилдиң нызам-қағыйдаларын сақлаў, халықтың саўатлылығын, сөйлеў хәм жазыў мәдениятын жетилистириўде үлкен әхмийетке ийе. Себеби, баспасөз тили – қарақалпақ тилиниң, тил мәдениятының айнасы есапланады. Соған қарамастан, тилден пайдаланыўда бираз кемшиликлердиң ушырасып атырғанлығы сыр емес. Егер

хақықатлығына келсек, қарақалпақ әдебий тили жазыўда, сөйлеўде өзинин қатаң нызам-қағыйдаларына, яғный әдебий тил қағыйдаларына ийе. Демек, ғалаба хабар қураллары хызметкерлери менен тилшилер арасында байланыс орнатыўшы шөлкем ямаса тил орайын ашыў зәрүрлиги бар. Усы жерде қәниге тилшилер менен журналистлер пикир алысса, пайда болып атырған кемшиликлер сапластырылар еди.

Сол сыяқлы көшелердеги, дағазалардағы текстлер, атамалар хәм басқа да жазыўларды жәрияламастан алдын сол орайдан сөзлердиң дурыс екенлигин тастыйықлаўшы хўжет берилсе мақсетке муўапық болар еди. Себеби, тил қағыйдаларына қатаң әмел етиў ана тилимизге, оның ийелери болған қарақалпақ халқына, киндик қанымыз тамған Қарақалпақстанға болған хўрметимиздиң бир көриниси болып есапланады.

Мәселеге мине усындай талап хәм жуўапкершилик пенен қарайтуғын болсақ, еле шешилиўи тийис машқалалардың бар екенлиги көзге тасланады. Бул мәселеге, әсиресе, әдебий тил талаплары бойынша жұмыс алып барыўшы ҒХҚ қатаң дыққат қаратыўы тийис болады. Айырым телекөрсетиў хәм радиоситтириў баслаўшылары әдебий тил қағыйдаларын барлық ўақытта да сақламайды. Бул әсиресе, мәмлекетлик емес теле хәм радио каналларда айқын көзге тасланады. Әлбетте, усындай жағдай, өз гезегинде, жаслардың саўатына, сөйлеў мәдениятының раўажланыўына кери тәсирин тийгизери сөзсиз.

Тил мәселесине қәнигелер итибарлы қатнас жасамай атыр, деген пикирден аўлақпыз. Тилшилер де, әдебиятшылар да, улыўма руўхый-ағартыўшылық пенен шуғылланып атырғанлардың көпшилиги жийи болса да баспасөзде өз пикир-усыныслары менен көринбекте. Бирақ, бул алымлар, жазыўшы-шайырлар, тилшилер, әдебиятшылардың ҒХҚларында тил мәселесине жәмийет итибарын қаратыў турақлы түрде болыўы керек. Сонда ғана оның тәсири көринеди.

Ғалаба хабар қуралларының тили – хәр қандай жағдайда да әдебий тил. Әдебий тил болса жоқарыда айтқанымыздай, мәмлекетлик тил. Демек, ғалаба хабар қуралларында сөзлерден орынсыз пайдаланыўға жол қоймаў, оған нызам тийкарында мүнәсибет те талап етиледі.

Глобалласыў нәтийжесинде баспасөз тилинде англис хәм рус тилиндеги атамалардың артықша қолланылыўы (бренд, онлайн, тренд, кейс хәм т.б.), социаллық тармақ усылының журналистлик текстке өтиўи, миллий стиллик қағыйдалардың төменлеўи сыяқлы жағдайлар бақланбақта. Әсиресе, интернет басылымлары хәм телеграм каналларында жеделлик үстин болып, редакторлық

қадағалаўдың гейде жетерли дәрежеде емеслиги себепли орфографиялық хәм стиллик қәтелер көбеймекте.

Машқалалардың баслы себеплерине тоқталсақ, мәлимлемелер ағымының глобал көриниске ийе болыўы, санлы платформалар тәсири, жас журналистлер арасында тил мәденияты бойынша әмелий көнликпелердиң жетерли емеслиги, заманагөй терминологияның миллий базасы толық қәлиплеспегенин атап өтсек болады.

Миллий тилимиздиң ҳақыйқый келбетин сақлаўда терминологиялық комиссиялардың жумысын күшейтиў, заманагөй тараўлар (IT, экономика, медиа) бойынша миллий терминлер сөзлигин жаратыў, редакциялық стандартларды ислеп шығыў, хәр бир редакцияда ишки «Тил сиясаты» хўжетин қабыл етиў, журналистлер ушын қәнигелигин арттырыў курсларын өткериў, баспасөз тили, стиль хәм орфография бойынша арнаўлы тренинглер шөлкемлестириў, миллий медиа усылын үгит-нәсиятлаў, онлайн материаллар ушын өз алдына корректорлық системасын енгизиў жумыслары жоқары дәрежеде жолға қойылса ғана биз күткен нәтийжелерге ерисе аламыз.

Глобалласыў процесин тоқтатып болмайды, бирақ оның унамсыз тәсирин азайтыў мүмкин. Баспасөз тили – миллет руўхыйлығы хәм мәдений мийрасының әҳмийетли бөлеги. Сонлықтан, заманагөй мәлимleme мәканында миллий тил қағыйдаларын сақлаў тек ғана лингвистикалық емес, ал, руўхый-ағартыўшылық ўазыйпа болыўы тийис.

Өзбек алымы О.Шарафиддиновтың мына пикирине дыққат аўдарыўды қәлеймен: *«Жол ҳәрекетин қадағалап хәм басқарып туратуғын жол ҳәрекетин қәўипсизлиги мекемеси бар, бирақ ана тили қағыйдаларының орынланыўын толық қадағалап баратуғын мәмлекетлик тил бақлаўшысы жоқ. Тил мәселесиндеги өзбилдиликке хәм тәртип бузарлыққа жол қойғанларды жуўапкершиликке тартыў Жынаят кодексинде нәзерде тутылмаған. Соның ушын да, тил байлығымызды асыраў, оның нызам-қағыйдаларына қатаң әмел етиўди бақлаў, тилимиздиң кең имканиятларын жүзеге шығарыў – ғалаба хабар қуралларының мойнына жүкленген үлкен жуўапкершилик болып есапланады»*. Биз бул пикирге қосымша етип айтатуғын болсақ, пүткил жәмийетшилик болып «бир жағадан бас, бир жеңнен қол шығарып» ҳәрекет етиўимиз керек.

Россияда көшедеги адамлар бир-бири менен хәр күни ҳаўа райы ҳаққында көп сөйлеседи екен. Демек, бизиң жәмийетимиз адамлары да «бүгин ҳаўа райы өзгерди...» деп емес, бәлким тилимиздеги дурыс ямаса надурыс айтылып

атырған сөзлерди додаласа, сиз бенен биз бас қатырып атырған ҒХҚ, телевидение-радио, баспасөз бойынша «тилдиң сыйқасы шығып кетти, олай емес, булай болыўы керек еди, қәте-кемшиликлерге жол қойылып атыр» деген пикирлерге шек қойылар еди.

Авар халқының уллы шайыры Расул Гамзатовтың сөзлери менен айтқанда, тил мархумға жан бағышлаўдай күдиретли күшке ийе. Солай екен, тилимизге хұрмет пенен итибарлы қатнас жасаў, оны қәстерлеў хәр биримиздиң пуқаралық ўазыйпамыз. Алдағы ўақытлары ҒХҚда ана тилимиздиң тазалығын сақлаў бойынша пикир-усыныслар билдириледи деген үмиттемиз.